

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.05
УДК 343.8

Василюк І. М.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри права та фінансів
Луцького інституту розвитку людини
Відкритого міжнародного універси-
тету розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0002-7999-6212

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ГУМАННЕ СТАВЛЕННЯ ТА ПОВАГУ ЇХ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

У статті з'ясовано сутність та зміст права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, практику його забезпечення в Україні, а також визначено ті тенденції, що склались у зв'язку з цим на протязі 1991–2022 років у сфері виконання покарань.

Ключові слова: засуджений; гуманність; людська гідність; сфера виконання покарань; позбавлення волі; персонал установ виконання покарань.

Постановка проблеми. Як свідчить практика виконання покарань в Україні, однією з проблем, що суттєво впливає на її ефективність та в цілому на процес виправлення й ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, є відсутність належних правових гарантій і механізму охорони права цих осіб на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. Як наслідок, щорічно засуджені стають жертвами злочинних посягань як з боку осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, так і інших осіб, зокрема персоналу виправних та виховних колоній. Випадки вчинення таких злочинів стабільно фіксують в установах виконання покарань уже багато років поспіль. Так, для прикладу: у 2005 р. після оновлення кримінально-виконавчого законодавства в кримінально-виконавчих установах мали місце 2 випадки умисного вбив-

ства засуджених, 3 – нанесення тілесних ушкоджень, 5 – побойів, 1 – катування, 1 – легких тілесних ушкоджень тощо [1]. Аналогічні суспільно небезпечні діяння фіксують досі, незважаючи на численні спроби реформування та приведення вітчизняної системи виконання покарань у відповідність до міжнародних стандартів. Зокрема, у 2016 р. засуджені стали жертвами 2 умисних вбивств, 1 замаху на вбивство, 2 умисних тяжких тілесних, 2 умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень [2, с. 2–3]. Широкого резонансу набула ситуація, що відбулась у серпні 2017 р., коли після вбивства засудженим співробітниці слідчого ізолятору м. Одеси по всій установі було проведено обшук, який супроводжувався жорстоким побиттям як ув'язнених, так і засуджених. Суттєво не змінилась ситуація і в подальші роки (2018–2022 роки).

При цьому, враховуючи те, що із часу повного підпорядкування ДКВС України Міністерству юстиції України в 2016 р. розпочався новий період реформування органів та установ виконання покарань, що пов'язаний з їх модернізацією й приведенням умов виконання та відбування покарання у відповідність до європейських стандартів, а також існуючі проблеми щодо забезпечення зазначеного вище права засуджених, варто визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує активної розробки у сьогоденні, навіть при наявності відповідних наукових праць з цього питання [3, с. 12].

Саме з цих міркувань, **метою** даної наукової статті є з'ясування сутності та змісту права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, практики його забезпечення в Україні, а також визначення тих тенденцій, що склались у зв'язку з цим упродовж 1991–2022 років у сфері виконання покарань. У свою чергу, основним **завданням** цієї роботи є обґрунтування необхідності активізації наукових пошуків з означеної проблематики з урахуванням тих головних стратегічних напрямків, що стосуються сучасної реформи змісту процесу виконання-відбування покарань в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали результати вивчення доктринальних джерел, значний внесок у вивчення проблем, пов'язаних із забезпеченням права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, зробили такі науковці, як: К. А. Автухов, В. А. Бадира, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, Б. М. Головкін, Т. А. Денисова,

О. М. Джужа, О. Г. Колб, І. О. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. А. Льовочкін, С. Ю. Лукашевич, В. О. Меркулова, П. П. Михайленко, О. І. Осауленко, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, В. М. Синьов, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубніков, С. Я. Фаренюк, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиш та ін. Крім цього, відповідне методологічне підґрунтя в цьому контексті створили також зарубіжні фахівці, а саме: С. М. Дендебер, Ж. А. Курмангалієв, І. М. Пяткевич, ін.

Поряд з цим, якщо виходити із змісту існуючих у зв'язку з цим проблем, а також завдань, визначених у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи, схваленої Кабінетом Міністрів України у вересні 2017 року, то слід констатувати, що їх розробка у сучасних умовах є актуальною та такою, що має теоретичне та практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Одною з новел КВК України 2003 р. стало закріплення на рівні закону права засуджених на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості, бо у раніше чинному ВТК України 1970 р. визначалися лише окремі та виключно специфічні права осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. У подальшому у 2014 році це законодавче формулювання набуло дещо іншої форми, а саме: засуджені мають право на гуманне ставлення до них та повагу їх людської гідності, оскільки саме таке визначення є властивим для європейських стандартів в цій сфері.

Як неодноразово підкреслювалось в науковій літературі, уявлення про сутність будь-якого явища або процесу об'єктивної дійсності, у тому числі й правового характеру, розви-

ваються, як правило, у рамках того концептуального напрямку, який панує в теорії науки в той чи інший час. Згідно із цим твердженням нормативного закріплення у правовій сфері найчастіше набувають ті уявлення про явища, які відповідають домінуючій концепції на певному проміжку часу, а система категорій і понять кримінально-виконавчого права має адекватно відбивати процес виконання кримінальних покарань та відображати його предметну сутність. Тому виключно наука і має стати підґрунтям для розвитку практики виконання кримінальних покарань та її окремих інститутів, бо практика осмислюється, організовується і спрямовується саме теорією [4, с. 688, 689]. Однак, право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності стало певним винятком з цього правила: у науці кримінально-виконавчого права воно належним чином не вивчалось, а було спочатку уведено в закон, і саме законодавче закріплення стало первинним та зумовило потребу наукового дослідження цього питання.

Як видається, подібна ситуація могла виникнути через те, що були враховані пропозиції окремих науковців про необхідність доповнення КВК окремою главою, в якій би містились усі права та обов'язки засуджених з усіх законодавчих актів. Підставою для таких рекомендацій було твердження, що у співробітників колоній викликає багато складнощів під час роз'яснення засудженим їх прав, через їх розпорошеність по законодавстві [5, с. 9]. Але в дійсності фактично справдились застереження, що таке «репродукування» буде суперечити принципам

законодавчої техніки, адже призводитиме до зайвого дублювання в нормах КВК України положень інших законодавчих актів.

Нині на теренах України у науці кримінально-виконавчого права існує досить обмежена кількість робіт, включаючи дисертації, присвячених розглядуваному праву особи, у яких лише його окремі складові елементи стали предметом наукових досліджень. У результаті такої недостатньої вивченості, у сучасній літературі не існує навіть чіткого та однозначного тлумачення визначення розглядуваного права, що зумовлює й відсутність розробок щодо ефективних механізмів його забезпечення. У підсумку і практичні працівники, і науковці, обмежуються лише загальним посиленням на наявність у засуджених можливості вимагати гуманного ставлення до себе чи поваги до людської гідності або ж отождожують його з подібними принципами – гуманізму та поваги до прав і свобод людини, що й обумовило розгляд цієї проблематики як пріоритетної для вирішення у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України 2017 року. Так, О. М. Литвинов та інші науковці вказують, що право на гуманне ставлення до себе та повагу гідності, властивій людській особистості, належить до основних прав засуджених і закріплено у ч. 2 ст. 8 КВК. Крім того, цей принцип полягає і в тому, що під час виконання та відбування покарання засудженому створюються умови для нормального існування, всієї його життєдіяльності (харчування, комунально-побутове та медичне забезпечення) – ч. 1 ст. 8, ст. 115, 116 КВК. Даний принцип закріплений також у ст. 16

Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», яка передбачає, що жорсткі, нелюдські або такі, що принижують людську гідність, дії є несумісними зі службою і роботою в органах та установах виконання покарань.

По такому ж шляху пішло й Міністерство юстиції України, яке також обмежується посиленням наявності у засуджених такого права або вжиття заходів, спрямованих на забезпечення реалізації процесу виконання кримінальних покарань на основі дотримання принципів гуманізму і поваги до прав людини [6]. Більш того, це відомство та інші державні органи в офіційних документах доволі часто вказуються, що система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань, що тільки актуалізує необхідність наукової розробки зазначеної тематики дослідження.

Так само обмежуються лише згадуванням цього права в своїх роботах такі вчені та практичні працівники, як М. С. Пузирьов, М. Я. Гуцуляк, І. В. Іваньков та ін. у свою чергу, у низці робіт розглядуваний принцип виступає лише певним елементом досліджуваних проблем. Так, Т. А. Денисова науковою новизною у своїй докторській дисертації називає формулювання та обґрунтування концепції реалізації функцій покарання в умовах переходу до правової держави і гуманного ставлення до засуджених, задля відновлення їх особистості та запобігання вчинен-

ню повторних злочинів [7, с. 8]. Є. С. Назимко стверджує, що реалізація пенальної політики незалежної України відображає позицію нашої держави щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Все більше уваги звертається на питання гуманного ставлення до ув'язнених, поваги до їхньої людської гідності, порядку виконання та відбування призначеного судом покарання тощо. За таких умов базовим принципом розвитку пенальної політики держави стає гуманізм, що визначає формування депеналізації, яка максимально має відповідати вимогам узгодження законодавства та практики його застосування з природою прав людини [8, с. 3]. Н. В. Коломієць, розглядаючи міжнародно-правові аспекти застосування заохочень [9, с. 28], вказує, що у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, що був ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. і набув чинності 23 березня 1976 р., в ст. 10.1 закріплює, що усі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне ставлення і повагу гідності, притаманній людській особі. Окрім того, під час розробки Основних принципів поводження з в'язнями брався до уваги процес гуманізації кримінального правосуддя і захисту прав людини (Резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р.). Така вимога міжнародних документів була втілена в ст. 5 КВК України. Вище зазначена стаття включає всі принципи кримінально-виконавчого законодавства, а також принципи виконання і відбування покарань, серед яких є принцип гуманізму, що є одним із основних в

кримінально-виконавчому законодавстві і знаходить свій прояв в багатьох інститутах та нормах Кримінально-виконавчого кодексу України, в тому числі і в інституті заохочень. Однак жодним чином вказаний автор не аргументує, чому подібного закріплення міжнародних норм і стандартів у ст. 5 КВК України виявилось замало, з огляду на що виникла потреба у додатковій регламентації гуманного ставлення та поваги до людської гідності на рівні права засуджених.

Безпосередньо розробники відповідних змін до чинних законодавчих актів стверджують, що введенням до змісту КВК України чи Закону України «Про попереднє ув'язнення» розглядуваного права забезпечує «розширення прав» цих категорій осіб. При цьому право на гуманне ставлення та повагу до людської гідності ставиться в один ряд з менш значними правами, приміром, правом отримувати бандеролі, хоча окремі народні депутати України і називають гуманне ставлення до ув'язнених однією з ознак християнського демократичного суспільства. На їх переконання, для осіб, які все ж таки скоїли правопорушення і заслуговують на покарання, воно має відзначатися не мірою його жорстокості, а фактом його невідворотності. І, найголовніше, під час виконання покарання потрібно створити такі умови, щоб людина, усвідомивши протиправність своїх дій, свідомо стала на шлях виправлення і в подальшому не вчиняла нових правопорушень. Вкрай важливим етапом для виправлення людини, яка вчинила кримінальне правопорушення, є етап її перебування в ув'язненні. Особливою ситуацією є перебування

людини під вартою, внаслідок оголошення їй підозри в кримінальному правопорушенні. Тобто вина людини ще не встановлена судом і де-юре особа є невинною, але її права і свободи зазнають жорсткого обмеження. При цьому, умови тримання осіб, взятих під варту, зазвичай, навіть гірші, ніж в ув'язнених. Цілком імовірно, що через деякий час така людина буде звільнена, але вона вже понесла духовні і тілесні страждання. Таким чином, умови утримання людини в ув'язненні і особливо під вартою мають відповідати цінностям християнського демократичного суспільства.

У науковій літературі можна зустріти й інші підходи з цього приводу, поряд з розробкою інших проблем, які мають місце у сфері виконання покарань України. зокрема, досліджуючи проблему реалізації засудженими права на правову допомогу, А. І. Грушицький торкається й проблеми забезпечення права цих осіб на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. Він посилається, що сприяння у реалізації засудженим права на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивій людській особистості (ст. 8 КВК України) може бути забезпечене шляхом підготовки та подання до суду відповідного позову до осіб, які принижують гідність засудженого. Подібні дії суб'єкта надання допомоги спрямовуються на розв'язання конкретної проблемної ситуації – приниження гідності. І хоча він переслідує ціль усунути наявні порушення, в решті-решт, ці дії також виступають засобами досягнення загальної мети з максимально повної реалізації прав засуджених. Таким чином, досліджуване право визна-

чається цим науковцем через негативні та протилежні дії відносно засуджених [10, с. 58].

Натомість, деякі вчені у своїх роботах ототожнюють правові категорії гуманізму та законності. На їх думку, зміст принципу гуманізму щодо засудженого до позбавлення волі полягає в тому, що органи і установи виконання покарань мають застосовувати обмеження прав та свобод особи відповідно до чинного законодавства, не збільшуючи обсягу таких правообмежень. Це означає, що персонал органів і установ виконання покарань має бути безпристрасним щодо діяння засудженого, він не має нести своїм поведінням із засудженим страждання, адже саме покарання і є карою для такої особи. У цьому контексті принцип гуманізму буде співзвучним із принципом законності [11, с. 141–150]. Поділяючи наведені міркування, М. С. Пузирьов та М. І. Лисенко наголошують, що виконуючи норми національного законодавства, які зводяться до утримання засудженого та окремих видів соціальної роботи із ним, дотримуючись прав і свобод засуджених, персонал колоній буде реалізовувати принцип гуманізму в умовах ізоляції [12, с. 143]. У свою чергу, В. С. Наливайко виділяє серед основних принципів роботи з засудженими повагу до особистості, що передбачає опору на позитивні фактори в її розвитку, а також повагу до гідності та індивідуальної неповторності кожного засудженого [13, с. 85, 122].

Як показали результати вивчення аналогічних наукових розробок, у такому ж контексті та певної змістовної невизначеності побудовані висновки та пропозиції

по суті досліджуваної проблематики праці й інших учених, у зв'язку з чим на доктринальному рівні сформувались відповідні прогалини та негативні тенденції, які впливають та знижують ефективність кримінально-виконавчих засобів забезпечення на практиці права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності [14].

Висновки. Як видається, подібний різноплановий підхід на науковому та практичних рівнях зумовлений не лише відсутністю чіткого розуміння поняття та змісту права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, а й специфіки їх правового статусу в цілому. Саме тому, ведучи мову про правовий статус засуджених, слід звернути увагу на таку його істотну ознаку, як джерела, в яких він закріплюється. Відправним моментом у цьому питанні є положення ч. 3 ст. 63 Конституції України, в якій зазначено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Близько до тексту цієї норми сформульовано і зміст ч. 2 ст. 7 КВК України, відповідно до яких засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду.

Виходячи з цього, на доктринальному та практичному рівнях й мають формуватися відповідні ресурси та здійснюватись діяльність щодо забезпечення права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності.

Список використаних джерел

1. Архівні матеріали ДПТС України. URL : <http://www.kvs.gov.ua>
2. Про стан правопорядку ізоляції та нагляду у діяльності підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 р.: інформ. бюлетень. Київ: Департамент держав. кримінально-виконавчої служби України, 2017. 34 с.
3. Василюк І. М. Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності: дис...канд. юрид. наук. Запоріжжя: КПУ, 2017. 238 с.
4. Філософський словник. За ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
5. Бандурка О. М., Севастьянов В. П. Правове положення засуджених до позбавлення волі. Харків : Основа, 1997. 242 с.
6. Засади міжнародної діяльності Державної пенітенціарної служби України (нова редакція) URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/printable_article/786985;jsessionid=354AE50A140926E7B732F97368BD773E
7. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : авто-реф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя: КПУ, 2011. 38 с.
8. Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України: авто-реф. дис ... канд. юрид. наук. Київ: НАВС, 2011. 20 с.
9. Коломієць Н. В. Міжнародно-правовий аспект удосконалення заходів заохочення в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 27–30.
10. Грушицький А. І. Реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук. Київ: НАВС, 2012. 200 с.
11. Колб О. Г., Василюк І. М. Про деякі змістовні елементи принципу гуманного ставлення до засуджених у сфері виконання покарань України. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. Маріуполь: Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. № 2 (2). С. 141-150.
12. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.
13. Наливайко В. С. Кримінологічні проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: дис... канд. юрид. наук. Київ: НАВСУ, 2000. 142 с.
14. Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності: навч. посіб. / за заг.ред. д.ю.н., професора,член-кореспондента НАПрН України, заслуженого юриста України України Коваленко В. В. та д.ю.н., заслуженого юриста України Колба О. Г. Луцьк: ПП «Волинська друкарня», 2021. 204 с.

References

- Vasyliuk, I. M. (2017). *Pravo zasudzhenykh do pozbavlennia voli na humanne stavlennia ta povahu yikh liudskoi hidnosti: dys...kand.yuryd.nauk.* Zaporizhzhia: KPU.
- Bandurka, O. M., Sevastianov V. P. (1997). *Pravove polozhennia zasudzhenykh do pozbavlennia voli.* Kharkiv: Osнова, 242 s.
- Denysova, T. A. (2011). *Kryminalne pokarannia ta realizatsiia yoho funktsii : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk.* Zaporizhzhia: KPU, 38 s.
- Nazymko, Ye. S. (2011). *Depenalizatsiia yak element penalnoi polityky Ukrainy: avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk.* Kyiv: NAVS, 20 s.

Kolomiets, N. V. (2015). Mizhnarodno-pravovyi aspekt udoskonalennia zakhodiv zaokhochennia v kryminalno-vykonavchomu zakonodavstvi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*, 34, 3, 27–30.

Hrushytskyi, A. I. (2012). *Realizatsiia prava na pravovu dopomohu zasudzhenymy do pozbavlennia voli*: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv: NAVS.

Kolb, O. H., Vasyliuk, I. M. (2021). Pro deiaki zmistovni elementy pryntsyphu humannoho stavlennia do zasudzhenykh u sferi vykonannia pokaran Ukrainy. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*. Mariupol: Donetskyy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2 (2), 141-150.

Puzyrov, M. S., Lysenko, M. I. (2012). Realizatsiia pryntsyphu humanizmu vykonannia i vidbuvannia pokarannia v umovakh izoliatsii zasudzhenykh. *Pravo i suspilstvo*, 6, 141–145.

Nalyvaiko, V. S. (2000). *Kryminolohichni problemy resotsializatsii osib, zvilnenykh z mists pozbavlennia voli*: dys... kand. yuryd. nauk. Kyiv: NAVSU.

Pravo zasudzhenykh do pozbavlennia voli na humanne stavlennia ta povahu yikh liudskoi hidnosti: navch. posib. Kovalenko, V., Kolb, O. (red.). (2021). Lutsk: PP «Volynska drukarnia».

I. Vasilyuk, PhD in Law, Lutsk Institute of Human Development of Open International University of "Ukraine"

ORCID: 0000-0002-7999-6212

About some problems of ensuring the rights of convicts on humane treatment and respect for their human dignity

The article clarifies the essence and content of the convicts' right to humane treatment and respect for their human dignity, the practice of ensuring it in Ukraine, and also identifies the trends that developed in connection with this during 1991-2022 in the field of execution of punishments.

It is considered the general theoretical principles of ensuring the right of convicted to imprisonment for the humane treatment and respect for their human dignity, in particular, analyzed the current situation of the scientific development of issues of this right.

It was studied the correlation of the right of those convicted to imprisonment for the humane treatment and respect for their human dignity with the principles of humanism and respect for human rights and freedoms. Particular attention is given to international standards and practices to ensure the right of convicted to imprisonment for the humane treatment and respect for their human dignity.

For completeness of research, it was demarcated core elements of the right of convicted to imprisonment for the humane treatment and respect for their human dignity. Carried out a detailed review of the humane treatment to convicted to imprisonment, limits of humanity in the execution of the prison sentence. The work has highlighted the concepts and ways to ensure the respect for human dignity in the process of execution.

The author focuses on the problem of guaranteeing the right of convicts to imprisonment for a human attitude and respect for their human dignity. It is detailed the guarantee of the right of convicted to imprisonment for humane treatment and respect for the humane treatment and respect for their human dignity

and their practical implementation. It is emphasized that it is necessary to establish optimal relationships between staff of correctional institutions and convicts.

The full implementation of the right of convicts to imprisonment for a human attitude and respect for their human dignity will only be possible when the staff of the correctional institutions realizes that there are no conflicting interests with the convicts, but there are (identical) interests (in particular, rehabilitation after release).

Keywords: *condemned; humanity; human dignity; the scope of execution of punishments; imprisonment; staff of penal institutions.*